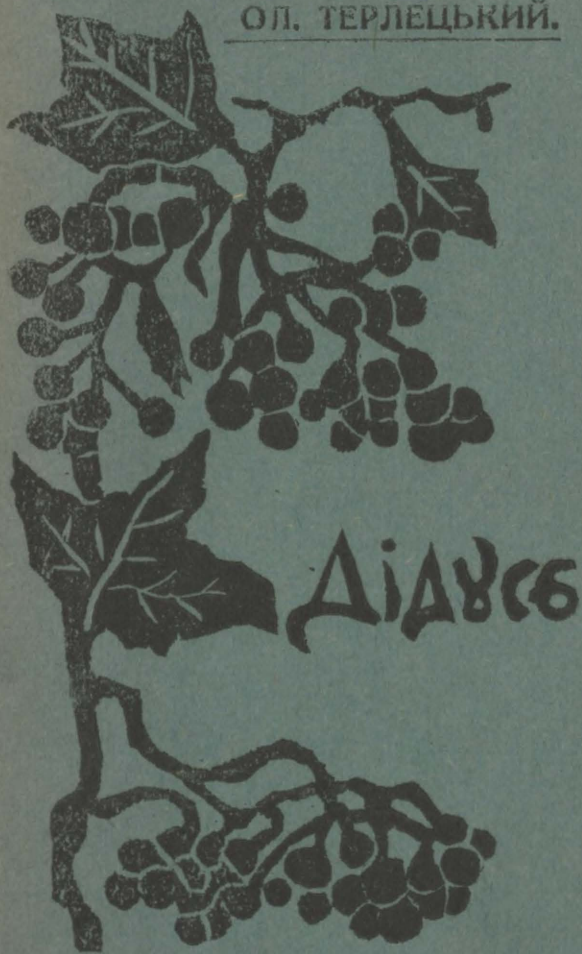

ОЛ. ТЕРЛЕЦЬКИЙ.

Дідусь

За моральну і матеріальну допомогу
в справі видання цього твору складаю
щиру подяку Шановному Панові Михайлові
Садовському.

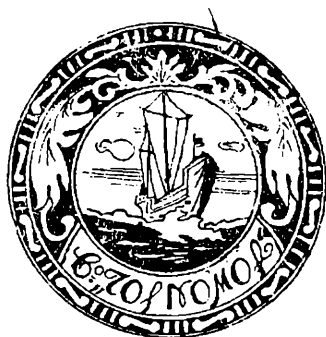
Автор.

В щирій приязні
Високошановному
П. Докторові медицини
Борисові Михайловичеві
ЛЕОНТІЕВУ

присвячую.

Автор.

АВТОРСЬКІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ.

Друкарня В-ва „ЧОРНОМОР“.

П Е Р Е Д М О В А.

Цю першу книжку починаю я
Моїх розмірених рядків,
Хоч, правду мовити, — не знаю,
Чому шукаю рим для слів.
Хіба хто скаже — для забави,
Себе потішить чим-небудь.
Або для користи, для слави,
Імя письменника здобуть?!
Ні, — духу мого поривання
Не з тим я в рими укладав,
Як колоски на ниві знання
Один до другого збирав.
Є голос серця в час спокою,
Є мрії чулої душі,
Постійна праця над собою,
Ціле життя в нічній тиші:
Воно ці рими навіває,
Складає їх в рясні рядки,
Як на весні дитя сплітає
В вінок пахучі квіточки.

І я для вас — душею, діти,
Кохана молодь наших літ,
Моїх натхнень простенькі квіти
Тепер пускаю в Божий світ.
Нема в них крові визволення,
Великих лицарів війни,
Завдань великих досягнення,
З часів сучасних новини,
А є душа одна жива —
Малюнок з давнього життя,
На нім не раз я спочиваю
Від мук сучасного буття!
Це мій „Дідусь“ — проста людина,
Країни любі їй сини,
Народу нашого дитина, —
Великий духом селянин.
Прийміть його та полюбайте
Цей милий образ мрій моїх,
В нім щирю душу поважайте,
Будіть чуття в серцях своїх.

I .

Серед степів на Україні.
З давних—давен в селі однім
Стоїть за пригорком в долині
Один старий, убсгий дім.
Заріс травною, сбвалився,
Дощами митий довгий вік,
Він в землю вріс і похилився
Уже давно на один бік.
Над ним тополя в небо веться,
Кругом шумить вишневий сад,
Весною пісня в ньому ллється —
Там тишина, спокій та лад.
Серед садка дзюрчить струмочок,
Біжить по жовтому піску,
В густій траві поміж квіточок
Шепоче кожному листку.
Коли засяють в небі зорі,
Коли засне густий садок
І кожний дерева листок —
Травинка кожна на дворі
Засне блаженним тихим сном;
Коли у небі над селом
Дворогий місяць впливає,—

•
То він один не засипає,
Струною срібною брентить;
Як очі чистою сльозою,
Своею ясною водою
В промінні місяця блищить.
І хто того кутка не знає?
Хто молодий, щасливий був
Нераз напевно споминає,
Як він струмок веселий чув,
Як у тиші пахучій ночі
Йому світились любі очі,
Як стан гнучкий він обіймав,
Кого до серця пригортав
Отут в садочку над водою,
Кому співав свої пісні,
У незабутні дні весни
Був задоволений собою.

2.

Ліжуть літа, життя минає —
Стремить у безодню віків;
Один живе, другий вмирає,
Хоч може жити б ще хотів.
Один пишається красою,
Цвіте, мов квіточка весною,
Другий життя уже прожив,
В літах минулих схоронив
Свою красу, свої надії —
Все те, в що вірив і кохав,
І мабуть сам того не знав,
Коли померли його мрії.

—
А сонце світить, сонце сяє—
І своїм сяйвом ллє тепло,
Все на землі благословляє—
Однаково — добро і зло.
Одна хайлина вік для нього,
І що йому до всього того,
Що на землі отут живе,
Хто народився, а хто мре...
В безмежнім небі, як в пустині,
Йому хіба не все одно,
Кому життя дає воно—
Старому, чи малій дитині.

4.

Оці думки та розважання
Мені навів старий дід —
Років дитячих спогадання
Я сполучаю завжди з ним.
Коли я іноді згадаю
Минулий час, то сам не знаю:
Чого гнітить мене печаль,
Чого стає мені так жаль —
Чи літ минулих серцю милих,
Чи тих людей, що там жили,
Що в простоті своїй були
Щасливими поміж щасливих.

5.

Давно то було, як згадаю:
В куточку тому жив дідусь
І називався, памятаю,
Панас Максимів Білоус.

Його в селі всі люде знали
І завжди щиро поважали,
Бо він за всіх найстарший був.
Я сам нераз про нього чув,
Що він служив царю Миколі,
В походах з військом побував,
Робив на панщині і знав,
Як вийшов маніфест про волю.

6.

Старий, як вік, волосся сиве,
На грудях борода, мов сніг,
Лице виразне та вродливе
Признати добрим кожний міг.
Його вся постать говорила,
Що в ній жила велика сила
Людської чистої душі;
Що тут в селі, в його глуші,
В своєму серці він ховає
Богатий досвід довгих літ,
Шанує правду, знає світ
І за собою, зла не має.

7.

Бувало в свято, чи в неділю,
Коли задзвонить перший дзвін,
Старий Панас в ту ж саму хвилю
Творить пред образом поклін;
Свою свитину одягає,
Червоним чересом стягає
І в церкву Божу йде селом.
А там на криласі з дяком
Він чистим голосом читає

Псалтир, апостола, часи,
А то нераз ще й ірмоси
Йому співать допомагає.

8.

Такий-то був Панас старенький
В той час, коли я — ще дитя—
Не знав, що цей ділусь сивенький
Є книга самого життя.
Що вміти треба лиш читати,
Що з тої книги можна взяти
Премудрість, досвід довших літ,
Що в ній, як в дзеркаті, весь світ
Відбився в пам'яті людини,
Що в ній, уміючи, знайдеш
Все те, чим сам тепер живеш,
Чим будеш жить до домовини.
.

9.

Був літній день. Цзіли красою
Садки вишневі і поля,—
Убрана щедрою рукою
В красі пишалася земля.
Хліба, мов килим, поле вкрили,
Луги під сонцем зеленіли,
Шумів в долині ліс старий,
І жайворонок голосний
Своїми вільними крилами
Високо в хмари залітав,
Чэрівно піснею лунав
Від сходу сонця над ланами.

10.

В садку, під деревом вишневим,
 Сидів самотній дід Панас
 І думам-спогадам рожевим
 Він оддавався увесь в той час.
 Поперед ним життя вставало,
 Як сон засутий випливало
 Все те, що він колись любив,
 Що в своїм серці схоронив,
 Тепер над безодню могили
 Знов оживало в мить одну,
 І хтілось плакати йому.
 Лиш очі сліз давно не лили.

11.

Про що ти журишся, миленький,
 За чим сумуєш, як дитя?
 Невже тобі, дідусь сивенький,
 Так жаль минулого життя?
 Невже тепер над ним сумуєш,
 Невже ти сил в собі не чуєш
 Його назавжди позабуть?
 Забути те, що не вернуть,
 Що зістарілося з тобою,
 Пірнуло в темряву віків,
 За довгий час твоїх років,
 Як ти, покрилось сивиною.

12.

Дивись, дідусю, сонце сяє,
 Пташина весело бренить,
 Струмок в траві водою грає,
 Тополя листом шелестить.

Як гарно, весело навколо!
Земля і небо, гори й доли—
Все лише радістю буття...
Яке чудове скрізь життя!
Невже воно не потішає,
Не розвіває дум твоїх?
Скажи мені:—в краях яких
Тепер душа твоя витає?

13.

Старий на мене тільки глянув,
А я в цім погляді почув,
Що він, як дуб сухий,—вже звянув
І на краю могили був.
Не здивувався він питанню,
Бо завжди щирі побажання
До мене в серці хоронив,
І мабуть сам тепер хотів
З ким-небудь думи поділити,
Журбу розвіять, — ніби знав,
Що час його уже настав,
Що вже недовго йому жити.

14.

Сідай до мене, милий друже!—
Промозив з хвилию Панас,—
Ти молодий, але байдуже,
Для тебе прийде ще свій час.
Я розумом і серцем чую,
Що душу ближнього живу
Ти вже умієш розуміть,
Що міг би я тобі відкрити
Свої таємні почування.

І може ти коли-небудь
Мене схотів би спомянуть
І словом добрим і зітханням.

15.

Так слухай же, я постараюсь
Тобі думки свої відкригь —
В давно минуле повертаюсь,
Яке прийшлося пережить.
Але не думай, що жалкую
І через те отут сумую,
Що вже пройшло моє життя,
Що вже для іншого буття
Я скоро ляжу в домовину...
О ні, мій друже, хто зумів
Прожить на світі сто років,
Той сміло смерті жде годину...

16.

Від того дня якраз минуло
Сьогодні сімдесят пять літ.
Один я знаю те, що було,
Бо бачиш, — я старий як світ.
Тоді отут замість хатини
З часів, здається, Катерини
Роскішний панський дім стояв.
Він весь у роскоші сіяв;
В садах його фонтани грали,
Росла заморська трава
Та всякі дивні дерева,
Яких з-за моря доставляли.

17.

І навіть всього не згадаю,

Чого лише не було там...
Багатство, пишність — все без краю,—
Так не живе і сам султан,
В таких обставинах щасливих,
В яких — на цих руїнах милих —
Тоді жила одна сім'я.
Далеко був від неї я,
Як від землі далеко небо,
Але її я добре знав,
Бо спритний був — та й серце мав,
Якого б мати нам не треба.

18.

Я ріс один — був сиротою —
І батька з матір'ю не знав;
З моєю меншою сестрою
По смерті їх самотним став;
Але й сестра померла скоро,
І вже в той час ніяке горе
Страшним для мене не було —
Мое життя тоді пішло
Шляхом дорослої людини: —
Від роду панський кріпосний —
Почав я досвід життєвий
За козачка у господині.

19.

Була це гарна, добра пані,
Людей уміла шанувати
І мала щирі побажання
Своїм підлеглим волю дати;
Вона мені як мати була
І материнським серцем чула

Мое сирітство в десять літ.
Цей щирий, лагідний привіт
Нераз теплом своїм чарівним
Дитячі сльози осушав,
Тоді, здавалось, я бував
Зовсім щасливим серед рівних.

20.

Я забував свою долю;
Всім задоволений, в добрі, --
Я вільний був, як вітер в полі,
І жив на панському дворі.
Мене там грамоти учили,
До церкви в празники водили;
Тоді я голос гарний мав, --
Читав на криласі, співав..
І так минали дні за днями --
Мої найкращі дні весни;
Як позабуті давні сни
Собі їх згадуєш часами.

21.

У тих панів дочка єдина,
Як квітка ніжная цвіла;
Кохана, любая дитина
Батькам утіхою була.
В той час їй років з вісім було,
І це дитя теж серцем чуло
Нещасну долю сироти;
Уміло щиро підійти
І теплим словом привітання
В душі довірчивій, простій
Вселити радісний спокій

І перших мрій святі бажання.

22.

Імя їй було Катерина.
З цим іменем її святим
Щаслива й радісна хвилина
В життю сполучена моім.
Воно мені як сонце сяє,
І часто душу оживляє
Його небесний чистий світ...
Із глибини минулих літ
Нераз встають передо мною
Ті риси милого лиця...
І вються думи без кінця,
Як вються хмари пеленою.

23.

Душею й тілом чисті діти
Ми вкупі жили і росли,
Як в дні весни пахучі квіти
В промінні соняшнім цвіли.
День кожний разом зустрічали
І також разом провозжали
В садку, над ставом, на лугах,
А то і з книжкою в руках;
Одно читали і учили
І серця кожне почуття
В ту пору нашого життя
Ми щиро з радістю ділили.

24.

А дні так скоро упливали...
Пройшло два роки, ніби сон,
Ми кріпли духом, виростали,

Життя творило свій закон.
Був час для шкільного навчання;
Щоб дати Катрі виховання
Її ладнали в інститут,
А заодно рішили тут
Мене теж в школу відіслати,
Щоб господарства я учивсь,
І щоб в майбутнім пригодивсь
За агронома вдома стати.

25.

Був серпня день. В шість коней цугом
Із двору панського ранком
Карита виїхала лугом
І скоро зникла за ліском.
То Катря в Київ виїжджала,
Не бачила вона, не знала,
Як я стояв в кущах густих,
Як із очей тоді моїх
Сльоза гарячая скотилась,
Як цілий день той сам не свій
Ходив я скрізь один смутний,
Аж поки ніч не наступила.

26.

На другий день візок простенький —
В нім пара коників старих —
Котився тихо, помаленьку,
Сховавшись в курявах густих;
Лани і села проминали,
Гаряче сонце припікало...
І ледве, ледве плинув час.
То виїзжав у світ Панас...

Душа не відала, не чула,
Що дні майбутні принесуть,
Куди шляхи їх приведуть,
Чогось і жаль і страшно було.

Частина II.

27.

Літа дитинства сном минають,
В душі вразливій, молодій
Нові вражіння виростають
І світ приймає зміст новий.
Але, що в днях весни родилось,
Що нам в ту пору полюбилось,
Того не згладить жадний час;
Воно назавжди буде в нас,
Як милий образ чарування,
На протязі всього життя
Будить заснулеє чуття
І сум заснулого бажання.

28.

Так довгих вісім літ минуло.
Я першим школу закінчив,
Шляхи мені відкриті були,
В життя я вірити хотів.
Хотілось щиро працювати,

Щоб людові в пригоді стати,
Навчать його з своїх ланів
Найліпшим наслідком трудів
Збирать багатство урожаю;
Вже недалеко був той час,
Коли з престолу царський глас
Йому відчинить двері раю.

29.

Але народ не знав ще цього:
Неволі хрест покійно ніс,
І все життя було для нього,
Мов непроглядний, темний ліс.
У рабстві панської сваволі
Свої він не кляв недолі: —
Родився, жив і мер рабам,
А може не вважав і влом,
Того, в чім ми — сини науки —
Нещастя бачили йому,
Хотіли скинуть рабства тьму
Та розв'язать жадали руки.

30.

З такими мріями додому
Вертався ізнову я в село,
І там знайшов все по-старому,
Як вісім літ раніш було.
Мене, як рідного зустріли,
Вітали щиро та хвалили, —
Хвалили вдачу фахівця
І вроду мужнього лиця,
До праці щирі поривання,
Надії смілих юних літ,

В моїх очах правдивий світ
І бездоганне виховання.

31.

Той час тепер перед очами
В дрібницях ясно так встає...
Якими вимовлю словами
Чуття тодішнєє моє?
Зустрів я Катрю. Боже милий!
Мої слова не мають сили
Тобі красу цю описати!
Я ледве міг її пізнати,
Настільки вся вона змінилась,
Ця мила пташка, це дитя—
За вісім літ свого життя.
В троянду пишну претворилась.

32.

Висока, пишна, як тополя,
Гнучка, як колос в лоні нив,
Як квітка перша в барві поля,
Чарівна й мила вище слів.
Коса з плечей її спадала
І чорним шовком обгортала
Її стрункий, високий стан.
Як самоцвітний діамант
Світилися ясні зорі-очі;
Їх погляд в душу западав,
І серце ніжнє, чарував
Ласкавий усміх їх дівочий.

33.

Вітала щиро Катерина
Приїзд мій знову до села:

Для неї зустрічі хвилина
Теж мила й радісна була.
Часи минулі ми згадали,
Як дні дитячі розважали
В забавах світлої пори;
В садку, в покоях, на дворі
Куточок кожний був нам милий,
З ним були звязані для нас
Хвилина кожна, кожний час,
Що разом тут ми пережили.

34.

Ось було Катрі господарство,
В ляльки тут бавилась вона;
А це меж другого царства —
Лялькам красуням так страшна.
У царстві тім чаклун могутній,
Ворожий людям, неприступний
В своїй фортеці проживав, —
Він тих красунь собі хапав,
Які без волі господині,
Забувши прикази і страх,
На зачарованих місцях
Ходили близько по долині.

35.

Тоді на визвіл їх царевич
На бистрім конику летів,
Іван, могутній королевич,
Фортецю шаблею громив.
Чаклун убитим залишався,
Іван додому повертався—
Вертав свободу всім лялькам...

Його ж сама стрічала там
Принцеса-князя Катерина.
За вчинок лицарський такий
З руки свій перстень золотий
Давала лицарю дівчина.

.

36.

Оці малюнки спогаданя
Із глибини душі в той час
Приймну солодість зітхання
Однаково будили в нас.
І ми невільно дивувались,
Коли до себе приглядались.
Які ми стали за ці дні,
Не хотілось вірити мені,
Що дівчина оця чарівна
Є Катерина давніх днів,
Що це не образ моїх снів,
Не з байки князя — королівна. .

37.

Те ж саме й Катря відчувала,
Я це в очах її читав:
Не раз хвилиною, бувало,
У них вогонь якийсь палав —
Вогонь натхнення молодого,
Що саявом сонця весняного.
Мені світив і осліплював;
І я аж голову схиляв,
Така була велика сила
Його краси і почуття,
У тих очах вже не дитя,

А жінка серцю говорила.

.

38.

І знов минали дні за днями;
Був літа теплого кінець;
Над почорнілими ланами
Вночі холодний дуз вітрець.
Листва здерев вже обпадала,
В садку доріжки застидала,
Мов килим жовто-золотий,
А ранками туман густий
Стелився всюди по долині.
Все більш короткий день марнів,
Часами й дощ уже мрячив —
І небо було темно-сине.

39.

Прийшла і осінь. Дні журливі
Без світла, сонця і тепла,
Дощі холодні, хмари сиві
Вона з собою принесла.
Замовкнув парк, поля заснули,
Вітри північно-східні дули
І недалеко був той час,
Коли зима прийде до нас,
Своїм покровом землю вкриє,
Скує морозами ставки,
Кущі, дерева і садки
Сріблом — мережкою повис.

40.

Прийшла вона! Сніги блискучі
Покрили села і поля,

Засипали долини, кручі —
В намітку вбралася земля.
Ліси похмурі заніміли,
Стави під кригою застигли,
Струмок дзюрчати перестав,
А по ночах мороз тріщав,
І в срібнім місяшнім промінні
Сніжинка кожна на землі
Горіла ясно, мов в вогні,
Мов самоцвітнее каміння.

41.

Панів моїх було бажанням,
Щоб я на ділі показав
Свою науку і ті знання,
Які у школі принадбав;
Щоб в господарстві їх великім
Я став корисним чоловіком
І за порядком слідкував;
Щоб парк старий їх доглядав,
Розводив всякую рослину,
Заморські трави та квіти,
Які могли б у нас рости
В холодну зимню годину.

42.

І я радів таким завданням...
З пори моїх дитячих літ
Я жив під впливом чарування,
Яке складає Божий світ —
Складає вічною красою,
Яка прещедрою рукою
Розлита всюди на землі,

Щоб люде вміли і могли
Творця величність зрозуміти,
Любить його в його ділах
Та щиро з вірою в серцях
Йому хваління приносити.

.

43.

Поглянь з увагою навколо!
Все те, що бачиш ти кругом: —
Оцей садок, те жовте поле,
Ті верби тихі над ставком,
Оця тополя над водою,
Калина разом з бузиною,
Всі ці насіяні квітки, —
І навіть дикі будяки, —
Найменша кожная билина —
Чи не говорить все об Тім,
Хто вічним розумом Своім
Всьому начало і причина.

44.

Ось що мене так потішало
Тоді в дорученні такім.
Коли б скоріш весна настала,
Щоб мріям здійснитись моїм.
Я розведу в оранжереях,
В покоях, паркових алеях —
Скрізь різнобарвні квіточки...
Як ніжна мати діточки —
Їх буду завжди доглядати,
Ростити їх і... Боже мій!
Куди не зайдеш в хвилю мрій?

В тім буду Катрі догоджати.

.

45.

Тим часом ще зима стояла;
Весела масляна прийшла, —
У домі панському гуляла
Гостей єколиця ціла.
Лилось вино, музика грала,
Весела молодь танцювала —
Все забавлялось і жило.
Блистіло золото, срібло,
Мундури, фраки, кренеліни,
Криштальні люстри і паркет —
Сплелось все в один букет
В день народження Катерини.

46.

Вона ж як квіточка вродлива,
Як пташка в теплий день весни —
Весела, радісна, щаслива
Була в той час. Рожеві сні
Її голівку обвивали,
А очі зорями блищали
І на устах, як маків цвіт,
Горів душі її привіт,
Невинність серця, світлі мрії —
Життя і молодість її, —
На цьому ясному чолі
Були написані надії.

47.

А я! Кріпак нещасний, бідний —
Що в ту годину відчував?

Чужий для всіх, — приймак безрідний
Глибоко серцем я страждав.
Я зрозумів, що перед мною
Лежала прирвою страшною
Моя доля сироти, —
Що цю безодню перейти
Я сил не маю, не умію,
Що я з минулим все порвав
І до нового не пристав,
Про щастя думати не смію.

48.

І зрозумів я в ту хвилину,
Про що не думав і не знав,
Що дівчину цю — Катерину
Уже всім серцем я кохав;
Що все життя душі своєї
Уже давно лише для неї
Я без останку присвятив,
Що я давно в собі носив
Цей милий образ мрій натхнених,
Йому молився, дихав ним,
Що став мені він дорогим
В моїх думках і снах щоденних.

49.

Вогнем душа моя горіла,
Здавалось, розум трачу я —
Веселість зразу відлетіла
І дума плуталась моя.
Тікай скоріш, усе покинуть!
Або забудь, або загинуть!
Я мушу вирвать це чуття!

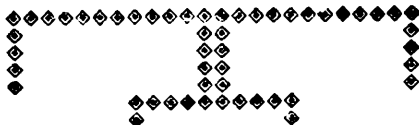
Щоб не згубить свого життя
Зріктись повинен Катерини
І не порушить її сна —
Нехай не відає вона
Про таємницю сиротини.

.

50.

Куди ж втечеш від дум тужливих?
Як можеш серцю заказать?!
Як мрій моїх найліпших, милих
Мені зріктись і не кохать?!
Як їх забудь душі вразливій
І де знайти той край щасливий.
Де б жить вона могла без них,
Де б почувань її святих,
Як голос тайного бажання,
В своїх грудях я не носив
І щоб в мені він не будив
Навік розбитих мрій кохання?!

Частина III.

51.

І плывув час. Зима минула,
Прийшла розкішная весна,
Покрів зелений розгорнула,
Земля прокинулась від сна;
Ожив садок, ліси ожили,
Ланів простори зеленіли,
Садки розквітли, парк зацвів
І в ньому піснею дзвенів
Співець весни, співець кохання,
І пісня та в нічній тиші
Будила в прагнучій душі
На щастя світлі уповання.

52.

Хотілось жити! Боже милий!
Для чого ж серце Ти нам дав?
Для чого дух наш легкокрилий
Ти тілом немічним зв'язав?
Для чого ми — раби недолі —

Весь вік шукаєм, прагнем волі,
Душею рвемось в небеса?
Для чого нам дана краса
Твого ліпшого творіння,
Коли ми всі — раби землі —
На своєму носимо чолі
Печать нікчемности і тління?!

53.

Я хочу щастя хоч на хвилю,
Зазнати хтів би світлі дні,
Додолю голову я хилю
І сумно, жалісно мені...
Ой доле, доле моя бідна!
Жорстка для мене ти, нерідна,
Яким шляхом мене ведеш?
Навіщо серце моє рвеш
Журби колючими тернами,
Навіщо ти в душі моїй
Вогонь розжарила палкий,
Щоб заливав його сльозами.

54.

Весна цвіла. В моїх теплих
Роскішні квіти розцвіли,
І в серця мого таємниці
Вони втаємнені були.
Оцим квіткам свої страждання,
Свої надії і бажання
Я довіряв в тиші нічній:
Я в них знаходив спокій свій,
В їх пахошах я чув дихання
Чарівно - милих любих уст

І кожний їх розквітлий куш
Душі моєї чув зітхання.

55.

Сюди щоденно Катерина
Вінок приходила набрать;
Любила милая дівчина
Себе квітками прибиратъ.
Сама як квітка; перед нею
Мої квітки з оранжереї
Марніли, блідли в одну мить,
Тоді не знав я, що робить,
Бо в грудях серце колотилось,
Не міг сказати слова я —
Душа схвильована моя
Сміятись, плакати хотіла.

56.

Ой, розкажіть їй, квіти милі,
Коли вона цілує вас,
Коли уста до вас прихилить,
Ви їй повідайте в той час
Про те, що я її кохаю,
Її одну люблю без краю,
Не можу дня без неї житъ;
Промовте, любі — розкажіть —
Про муки, сльози та зітхання,
Про те, як тяжко жить мені,
Як я сумую цілі дні
І прагну кожного спіткання.

57.

І мабуть квіти розказали,
Почувши серця голос мій,

І ту натхненну пісню склали,
Що чула Катря в чарах мрій.
Вона в душі її брєніла,
В очах натхнення промінїла,
На губках усміхом жила,
Коли вечірня тиха мла
Вкривала землю пеленою
І в небо місяць впливав,
То голос дівчини лунав
Все тою ж піснею одною:

„Земле і небо! Ясні зорі!
Ти, місяченьку золотий,
Що плаваєш в безбрежнім морі,
Ти, вільний вітре степовий,—
Поля, долини, гори, кручі,
Прозорих хмарок легкий рій,
Ви, тихі хвилі вод текучих,
І очерет сухий річний;
Ви, сонні верби над водою,
Гнучкі тополі берегів,
І ви, омиті росою,
Пахучі квіти теплих днів!
Я пісню вам свою співаю, —
Найкращу пісню з всіх пісень,—
І вас в обійми огортаю,
Благословляю кожний день!
Кохаю вас душею всею,
Кохаю все, що тут живе, —
І на землі і над землею, —
Бо вас душа своїми зве;
Бо ви і я — одне творіння

Одної благости Творця —
Єдиний світ, одне проміння
Його пресвітлого лиця!

58.

Отак співала Катерина
І в ті пісні у час нічний
Вслухалась кожная билина,
Мов в чарах був весь парк старий.
Злучившись з думою моєю,
Неслись вони по-над землею
В простори сині вздовж ланів
І тисячі рожевих снів
Мені собою навівали, —
Тоді себе я забував
І сам того не помічав,
Як сльози очі застеляли.

59.

А час минав, і мов нечулим
Я для людей і світу став
І тільки з кожним днем минулим
Все більше дівчину кохав.
Без неї день був тьмою ночі;
Хоч раз поглянути їй в очі
Для мене мало зміст життя,
І потішавсь без міри я,
Коли хоч на одну хвилину
Я бачив образ дорогий,
Міг чути голос неземний
І слухать мову Катерини.

60.

Прейшла весна, мов сон минула, —

Настали знову літні дні!
Що ж Катерина в серці чула?
Що снилось їй в дівочім сні? —
Чи тайна щирого кохання,
Моя журба, мої зітхання
Були тоді відомі їй?
Чи був для неї погляд мій
В той час виразним, зрозумілим?
Ні, розум того ще не знав,
Хоч може бути і помічав,
Як серце в ній чогось тремтіло.

61.

Воно щось чуло, та не знало,
Чого Катруся з кожним днем
Все більш голівоньку схиляла
І мов горіла вся вогнем;
Чому їй любі квіти стали,
Чому тепер вона почала
Їх так уважно доглядать:
Що-дня водою поливать,
Що-дня ходить в оранжереї,
Години тратить біля них...
Невже не було рук чужих?..
Було щось інше в цім для неї!

.

62.

Був тихий вечір. Над землею
Стелилась ночі пелена, —
Поля й садки вкривались нею
І засипали в чарах сна.
Заснули води, верби спали,

В прозорих хвилях затопляли
Своє пониклеє гилля;
За день утомлена земля
В обіймах літніх мрій спочила,
Щі рець свіженький подував,
А в небі місяць впливав,
І зірка першая горіла.

63.

В садку під деревом каштана
Сиділа Катря в чарах мрій, —
Про щось задумалась кохана,
Зпустивши в землю погляд свій,
Настільки в думи полинула,
Що навіть зразу й не почула,
Як я до неї підійшов,
А я... не знав куди зайшов.
Якась невідома сила
Мене в куток цей привела,
Де Катря мріями жила
І думи з зорями ділила.

64.

— Панасе?.. Ви?.. — Я, Катерино!
— О, Боже, як спізнилась я!
Вже мабуть пізня година, —
Що скаже матінка моя?!
— О, ні, — недавно сонце сіло;
Ще й небо навіть не стемніло,
Як то буває в пізній час...
Хіба чекають дома вас?..
Зістаньтесь тут ще на хвилину; —
Як гарно та приємно тут!

— А як шукать мене прийдуть?
— Хіба ж маленька ви дитина?

65.

— Ні, я піду. Прощайте!.. Сіла...
Який недобрий ви, Панас!
— Хто? я? А чим же, моя мила!
Невже не добрий я для вас?
Невже ви щиро це сказали?
Не може бути, — ви жартували!
Чи міг би я коли-небудь
Хоч на хвилину позабути,
Чим ви тепер для мене стали;
Що вже давно мое життя
І серця всього почуття
Єдина ви мені забрали!

66.

— Панасе! Що ви? О, мій Боже!
Для чого ви сказали це?
Невже в цім правда бути може?
-- Катруся мила! правда все!
Без міри я тебе кохаю!
Як сталось це -- я сам не знаю!
Невже не бачиш ти сама,
Що крім тебе мені нема
До щастя іншої дороги.
В тобі для мене світ цілий —
Життя і щастя — рай самий —
І я молюсь тобі, як Богу.

67.

Лиш тільки ясний день настане,
До тебе дума вже летить;

Без тебе серце бідне в'яне,
Душа сумує і болить.
А прийде ніч — я теж з тобою:
Все з тою ж думою одною
Слідкую сбраз дорогий.
І він до ранку, мов живий,
Всю ніч стоїть перед очима; —
Він світить зорями мені,
Він скрізь завжди — і в день і в сні
Утіха є моя єдина.

68.

Коли з стеблини я зриваю
Найкращу квітку квітників
І пахощі її вдихаю,
Цілую шовк її листків,
То уст твоїх дихання чую...
Коли трави росу ночную
Сріблястий місяць освітить
І кожна крапля заблещить
В нім тихим світлом зірок ночі,
То скрізь, куди не гляну я,
Душа натхненна моя
Твої одні лиш бачить очі.

69.

Коли я пісню твою чую,
Що ти співаєш в тишині,
То сам не знаю, чи живу я,
Чи тільки сплю в солодкім сні.
Тремтить серденько, з жалю гине,
З грудей до тебе рветься — лине,
А на очах сльоза дріжить...

Коли садок тихенько спить
І вітер з поля пролітає,
То кожний дерева листок
З своїх заснулих вігочок
Мені ту пісню повторяє.

70.

Глянь в мої очі, Катерино!
Зігрій мене теплом своїм, —
Навік щаслива ця хвилина
В життю залишиться моїм.
Глянь в мою душу, ясна зоре!
Глибоке, як безкрає море,
Моє кохання — вірь мені, —
Згадай дитячі наші дні,
Як ти була мені сестрою
В найліпший час мого життя; —
Моє теперішнє чуття
Ще з тою звязане порою.

71.

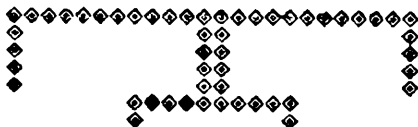
Люблю тебе без міри й краю,
Кохаю вище сил моїх,
Тобі життя своє вручаю —
Його кладу до ніг твоїх!
Візьми його, прийми до себе...
Нащо воно мені без тебе, —
Нащо життя для сироти?!
Де крім тебе мені знайти
Красу і радість існування?!.
О, не цурайся ж, зрозумій!..
Хоч на хвилину пожалій,
Прийми мої душі ридання!..

Ти плачеш?! Катре! Що з тобою?
 Невже тебе образив я?
 Прости, я сліз твоїх не стою!
 Не плач, голубонько моя!
 Не плач, не рви душі моєї,—
 Одної слізоньки твоєї
 Не варте все життя моє!..
 Ну, підведи ж лице своє!..
 Катрусю! Ти... мене... кохаєш?!
 Скажи, це правда? Боже мій!
 — Кохаю, соколе ясний!..
 Невже ти сам цього не знаєш?

.

І зорі в хмари полинули,
 Сховався місяць золотий;
 Лиш квіточки не спали—чули
 Кохання шеліт чарівний.
 Щоб чути мову Катерини,
 Вітрець не віяв із долини,
 Каштан схиляв своє гилля...
 Здається, небо і земля
 Кохання те благословляли...
 Садок дрімав в обіймах сна,
 Скрізь була ночі тишина,
 І навіть листя не шептало...

Частина IV.

74.

Пройшли літа, життя минуло,
Часами сам не знаю я,
Чи дійсно все оце так було,
Чи це лиш мрія є моя.
Але ж в літа мої такі
Вже не живуть ніякі мрії,
А я, як бачиш, дід старий, —
Ще і тепер стою смутний,
Коли минулий час згадаю,
Коли із темряви тих літ
В душі своїй на Божий світ
Катрусі образ викликаю.

75.

Коли і ти прожить успієш
Своє життя, як я прожив,
То, озирнувшись, зрозумієш,
Що я тобі тут оповів; —
Побачиш сам — в житті людини!

Нераз лучаються хвилини,
Які живуть в душі весь вік, —
Якими часто чоловік
Себе до смерти утішає;
На межах нового буття,
Мов забавки мале дитя,
Ревниво їх охороняє.

76.

Так отже слухай, милий друже,
Що сталося далі в ті часи,
Коли мені було байдуже
Все, крім кохання та краси;
Коли при серці Катерини
Я вже не думав, що загину
І в щастя вірить починав.
Я був спянілий і не знав,
Що доля іншими шляхами
Мене по світу поведе
І так життя моє складе,
Як і не снилося часами.

77.

Були, як боги, ми щасливі
В ті незабутні світлі дні, —
Як діти, щирі та правдиві
Перебували в дивнім сні.
Нам щастя сонечко світило,
Наді радісні будило,
І так ми вірили в життя,
Що майже ціль свого буття
В однім коханні покладали.
Забувши все на світі цім,

Ми не подумали над тим,
Що над проваллям ми стояли.

78.

Що-дня, бувало, Катерина,
Лиш вечір землю відсвіжить,
Хоч на короткую хвилину
У тінь каштанову спішить.
Там свого милого стрічає,
Щебече пташкою, співає,
Голівку схилить на плече,
Обійме раз, а потім ще...
Вогнем уста мої запалить
І, засоромившись на мить,
Опустисть очі, замовчить,
Мов надзвичайне в тім щось сталось.

.

79.

Був серпень місяць, день тридцятий.
У домі панському в день цей
На баль збиралась погуляти
Юрба веселая гостей.
То були пана іменини;
Для всієї панської родини
Вони великий мали змiст:
Із ближчих та далеких місць
Вся шляхта знатная збиралась;
Лились розмови і вино
І тут же разом заодно
І пильна справа вирішалась.

80.

Бенкет в розгарі. Невесела

Катруся ходить між гостей:
На неї сум лише навела
Юрба оцих чужих людей.
Яке до них усіх їй діло?
Їй все давно уже не миле: —
Музика, крики, танці, шум;
Хотілось би для власних дум
Одною бути під каштаном,
Де мабуть в цей же самий час
Про неї думає Панас,
В день Іменин забутий паном.

81.

Вона хвилину вибирає
І непомітно для гостей
Веселу залю залишає,
Зникає в темряві алей.
А там під віттями каштана
Знов Катря радісна, кохана —
Все забуває в одну мить!
Музика в палаці гремить —
Там шляхта бавиться, гуляє...
Чи міг погодитись хто з тим,
Що в хвилю цю, в садку густім,
Кріпак панянку обіймає?!

82.

Лилась недовго люба мова;
Не міг я думати в той час,
Що цю з Катрусею розмову
Підслухать може хтось у нас.
В лиху, недобрую годину
Вітав в садку я Катерину,

Її до серця пригортав...
Тут біля нас в кущах стояв
Один багатий граф — Пашута;
За себе Катрю взять він хотів,
Лиш досягти того не вмів, —
Носив в душі своїй отруту.

83.

На світі задрість скрізь панує,
Туманить розум у людей —
Добро та згоду їх руйнує,
Міняє зміст самих речей;
Вона не знає розуміння:
Для свого власного хотіння
Душа чужая ї спокій —
Все, що найліпшого є в ній —
Є тільки засіб досягання
Своєї власної мети,
І щоб мету цю досягти,
Що варте їй чуже кохання?!

84.

Так, мабуть, думав граф Пашута,
Коли за деревом стояв,
І все, що тільки міг почути,
Батькам Катрусі передав.
Чи це можливо?! Катерина,
Єдина любая дитина —
Магната-шляхтича дочка —
В обіймах хлопа кріпака?!
Ганьба і сором! Що робити?
Про це відомо стане всім,
Бо граф не стане перед тим,

Щоб за зневагу відплатити.

85.

Граф не простить, що цей поганець,
Пахолок панський і кріпак,
Був тої дівчини коханець,
Про котру сам він мріяв та.
Над ним сміялись, глузували,
Титулу в нім не шанували
І через кого?! Сам не свій
Сидить в покоях пан смутний,
Дочка із думки не виходить...
Як бути далі? Що робить?
Як злую славу впередить,
Собі він ради не знаходить.

86.

І так три довгих дні минуло;
Був в домі панському спокій,
Але ж мєє серденько чуло
В цім знак недобрий та лихий.
Ця тиша бурю означає!
Хто може знать, хто розгадає,
Яку біду вона несе?!

Невже тепер загине все,
Про що я мріяв, що кохаю,
І чим живе душа моя?!

О, Боже, воля в тім Твоя
Нехай відбудеться до краю!

.

87.

На день четвертий, у неділю,
Мене до себе кликав пан.

Зібрався я в ту ж саму хвилю,
Одяг найкращий свій жупан
І, помолившись щиро Богу, —
Єдино з вірою до нього
Переступив страшний поріг.
Оскільки вмів і скільки міг,
Я був спокійний, як здавалось,
Лиш серце билось в грудях так,
Що стримати його ніяк
Мені в той час уже не вдалось.

88.

— Здоров, Панасе! — Ясний пане!
До ваших послуг я прибув!
— Хвалю за щирість, мій коханий,
І рад, що слово це почув!
В послузі я не відмовляю
І навіть сам її чекаю
Від тебе в близькому часі!..
— Я рад віддати сили всі,
Щоб вам найліпше догодити,
Ласкавий пане, тільки чим?
— О, вчинком дуже нескладним:
Ти... мусиш дім мій опустити!

89.

Не хрийсь, Панасе! — все я знаю!
Мені самому жаль тебе,
Але ж дочку я так кохаю,
Що не жалів би й сам себе,
Тебе ні в чім я не виную,
Бо душу щиру, молодую
Я навчився розуміть!

Хіба ти міг не полюбить
Дочки моєї Катерини?
Чи є у тім твоя вина,
Що гарна дівчина вона,
Що серце маєш ти не з глини?!

90.

І Катря теж тебе кохає —
Мені сама призналась в тім,
Бо теж вразливе серце має,
І теж вини не має в цім;
Але ж ти мусиш розум мати
І сам повинен добре знати,
Як гарний, чесний чоловік,
Що в наш черствий, холодний вік,
Ти нерівня для Катерини!
Забудь її! — Іди у світ, —
Шукай душі своїй привіт
У серця іншої дівчини!

91.

Я дам тобі сьогодні ж волю.
Шукай десь в іншій стороні
Свою щасливу, власну долю;
Забудь оці останні дні!
Здоровий тілом і душею
Іди дорогою своєю,
І сильний розумом своїм,
Ти скоро знайдеш в світі цім
І зміст і радість існування,
Забудеш Катрю в скорший час...
І, вір мені — тоді, Панас,
Ти осмієш своє кохання!

92.

Але ти слово дати мусиш —
Міцне і тверде, як скала, —
І слова цього не порушиш,
Як б причина не була;
Ти присягаєть мені повинен,
Що на дорозі Катерини
Не станеш більш в житті своїм;
Що й край залишиш цей зовсім,
Що, згідно з волею моєю,
Сюди не будеш повертатъ, —
Ні вісти Катрі надсилать, —
Ні зустрічи шукати з нею.

93.

Коли ж цього мого бажання
Не виповниш ти в добрий час,
То засіб я вживу останній,
Але... біда тобі, Панас!
Хоч я не хтів би так зробити, —
Повинен буду право вжити,
Яке закон дає мені;
По цьому праву за два дні
Я відішлю тебе в „салдати“...
Так от тепер же і рішай,
І що бажаєш — вибирай,
Щоб потім вік не жалкувати.

94.

У мене серце защеміло
І стала темрява в очах;
Мов грім ударив — оглушило —
Я ледве встояв на ногах!..

— Так от яке це ваше право!..
За що ж така жорстка розправа?
Невже я так образив вас?
Невже за цей короткий час
Я — вірна зазше вам людина —
Тепер вже ворогом вам став?!
Невже за те, що покохав,
Я з волі вашої загину?!.

95.

— Та ні, Панасе — вдруге кажу,
Що не виню тебе ні в чім,
А тільки добре й щиро ражу:
Іди собі шляхом своїм!
Тобі не пара Катерина —
Дочка від роду дворянина, —
Ти з нею щастя не знайдеш,
Її життя лиш розібеш!..
Коли мине туман кохання,
Ти зрозумієш тоді сам,
Що бути не може щастя там,
Де брак підстави для єднання.

96.

— Куди ж піду я, добрий пане?!
Де щастя можу я знайти?
Хіба ж у мене сили стане
Сказать минулому „прости”?!
Невже я серце вирвать мушу?!
Невже мою живу душу
В собі повинен я згубить?!
О, ні, — тоді не треба жить!
Нащо мені життя і воля,

Коли я Катрі їх віддав?
Я все до ніг її поклав, —
Вона моя щаслива доля!

97.

Не рвіть же, пане, серця мого!
Умійте й далі розуміть!
В ім'я всього для вас святого
Мене від себе не гоніть;
Я на колінах вас благаю,
Всесильним Богом закликаю —
Не розбивайте щастя нам!
Дитина ж рідна Катря вам, —
Молю вас, згляньтесь над нею,
Не завяжіть їй Божій світ,
Не загубіть в розцвіті літ
Рукою власною своєю!

98.

Ми одне — одного кохаєм
Уже давно, — з дитячих днів,
В собі єдину душу маєм,
І спільність наших мрій і снів.
У нас одні і ті ж бажання,
Єдині думи, уповання,
Які з дитинства в нас жили,
Які весь час для нас були
Коханню вічному порука;
Не розлучайте ж, батьку, нас! —
Обоє ми благаєм вас:
Зєднайте нам для щастя руки!

99.

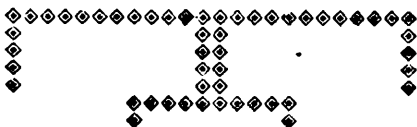
Віддайте вашу Катерину

Тому, кого вона сама
Собі обрала за дружину,
Без кого щастя їй нема!
Мені віддайте! Не страшіться,
Що з вами може порідниться
Кріпак без роду — сирота!
Я вірю в заповідь Христа
І в правду вищої любови,—
Вже скоро прийде її час:
Рабів не буде серед нас,
А будуть всі брати Христові.

100.

— Панасе! Слів я не міняю!
Як бачу, розум тратиш ти!
Ще раз тобі я зазначаю:
Ти мусиш з дому відійти.
Твої дитячі міркування,
Надії, мрії та зітхання
Я щиро вислухав в цей час,
Але ж не вчи мене, Панас,
Бо я без тебе розум маю!
Скажи, що думаєш вчинить? —
Чи хочеш вільним в світі жить?..
— Ні!.. Я „салдати“ вибираю!..

Частина V.

* *

Спить земля в обіймах ночі,
Спить село в тиші нічній,
Сяють зорі — Божі очі,
Світить місяць золотий.
Сплять поля, садки заснули;
Верби сонні а берегів
До прозорих вод нагнули
Віття шовкових листків.
Вітер спить, не подуває,
Хвиля берега не бє,
Десь цвіркун в траві співає,
Десь струмочок виграє...
Все заснуло сном спокою,
Ніч створила тихий рай;
Наче мовою людською
Промовляє все: кохай!

* *
*

101.

І я кохаю. Боже милий!
 Душа утомлена моя!
 Мій розум гасне, гаснуть сили, —
 Врятуй мене, бо гину я!
 Молю Тебе лушею всею,
 Покрий десницею Твою
 Нещасну долю сироти;
 Гріхи мої Ти відпусти,
 Що я створив перед Тобою,
 Настанови на праву путь,
 Дай сили вірним, твердим будь,
 Дай владу мати над собою!

102.

Твоєму бідному творінню
 Величність милости яви, —
 Навчи прощенню і терпінню,
 Єство Своє в нім оживи!
 Яви йому любов живу:
 Цю душу ширу та просту
 Від горя й сліз охорони;
 Ії до щастя приведи,
 Як Ти колись народ обраний
 Через пустиню перевів,
 В благих оселях оселив —
 В землі йому обітованій!

103.

Всю ніч один до сходу сонця
 В садку Катрусю я чекав;
 Всю ніч одне її віконце
 Лямпади промінь освітляв.
 Перед святими образами,

Облята гіркими сльозами,
Молилась Катря серцем всім, —
Молилась Богу та святим,
Щоб батько зглянувся над нею,
Щоб Бог його урозумів
І зла створить не допустив
Над єдиначкою своєю.

104.

Хто зрозумів би ті страждання?!
Нераз голівоньку вона
На груди матері з риданням
Схиляла жалісна, смутна...
І мати ніжно пригортала,
Роскішні коси розплітала
І шовком їх з її очей,
Як квіточок росу ночей,
Сльозу гарячую сушила.
Журба в душі її жила:
Дочка їй втіхою була —
Сльоза її вогнем палила.

105.

— Ох, мамо, мамо! Серце нис,
Душа поранена болить!
Чи знає хто, чи розуміє,
Як стало тяжко мені жити?!
Скажи мені, матусю мила, —
Ти молодість свою прожила —
Чи ти кохала, так як я?
Чи молода душа твоя
В тобі вогнем коли горіла?
Чи знала ти, що значить „він“,

Твій цар і раб — твій бог один?
Чий образ в серці ти носила?

106.

Чи видала ти сум бажання
В душі схвильованій своїй?
Чи знала радощі спіткання
В щасливий час, в тиші нічній?
Чи уст солодких подарунок —
Його чарівний поцілунок —
На спрагнених твоїх устах
Горів коли в моїх літах?
Чи цілував він твої руки,
Коли до серця пригортав?
Чи він тобі пісні співав?
Чи знала ти весь жаль розлуки?

107.

Скажи мені, кохана мамо, —
Хоч ти потіш мене в цей час! —
Чи ж правда те, що завтра рано
Служить в „салдати“ йде Панас?!
Кому це треба? Ох, матусю!
Ти бачиш, як твоя Катруся —
Дитя єдинеє твоє —
Сумує тяжко, сльози ллє,
Як щиро й глибоко кохає!
Скажи, навіщо ж батько мій
Душі моєї світ цілий
Тепер у мене відбирає?!

108.

Панасові клялась я в тому,
Що до кінця свого життя

Я не віддам себе другому —
Не зміню серця почуття!
І поки маю живу душу
Я слова того не порушу, —
Я буду вірною йому.
Нехай загину я — умру:
За щастя радісну годину
Життя готова я віддати!..
Так можна раз лише кохати,
Як я кохаю в цю хвилину!..

109.

— Катруся! Пташко моя мила!
Не плач, голубонько моя!
Єсть ^у життя могутня сила; —
Та сила — молодість твоя,
То — час. Він скоро упливає,
Він всякі рани заживляє,
Які життя наносить нам,
І вір оцим моїм словам:
Пригріє сонечко весною,
І ти душею оживеш;
Як квітка знову зацвітеш
Для щастя новою красою.

110.

В житті своїм я все зазнала.
Колись і я була, як ти —
Коханню серце віддавала,
Хотіла щастя в ній знайти.
Пройшли ж літа і другі мрії, —
Нові бажання і надії
В душі родились і живуть;

Вони ніколи не помруть,
Як гаснуть крові хвилювання
З відходом першої весни:
То не дівочі наші сни, —
То материнські почування!

111.

Святі вони. Вони не знають
Тих сліз, якими плачеш ти,
Вогнем крові не розпалюють,
Не рушать серця чистоти.
Вони не прагнуть співчування,
Ні обітниць, ні присягання,
Чуття ревниве їм чуже;
Для серця матері в них все:
Життя і ціль її єдина.
Коли б ти знати їх могла,
То може й сліз цих не лила
Над мріями лише хвилини.

112.

Дівочі сльози висхнуть скоро,
Як в літній день роса ланів,
Лиш сльози матері, як море —
Їх осушить ніхто не вмів.
Не плач же, любая дитино:
Мине, як сон, лиха година
І будуть знову дні ясні!
Хотіла б я — повір мені, —
Тобі віддати свою душу,
Та що робить? Не в добрий час
На світ родився твій Панас,
А я... коритись силі муцу...

113.

Так мати дочку потішала
В обіймах матірних своїх;
В кутку лямпада догорала
У ссявах ніжно-золотих.
Лягли на все рожеві тіні...
Скрізь тишина — спокій святині...
Давно вже спав весь панський дім,
І лиш в кутку його одним
Не спала мати над дочкою;
Боліло жалем серце їй,
А із очей в журбі німій
Сльоза котилась за сльозою.

114.

Катруся спала. Над землею
Туман намітку розгортав;
Минала ніч, слідом за нею
Новий зі сходу день вставав;
Земля до праці прокидалась,
Трава росою покривалась,
А на пониклих деревах, —
На верхніх віттях, на листках
Зірниця ранішня горіла.
Десь череда до поля йшла,
І вже давно в кінці села
Сопілка пастуха бреніла.

.

115.

Ти знаєш день на Україні?
Звичайний, тихий, літній день, —
Коли під небом ясно-синім

Земля живе в красі пісень;
Коли блискуче сонце сяє, —
Життя землі благословляє,
Коли в прозорих небесах
Пливуть мережкою в рядках
Прозорих хмарок легкі тіні;
Коли зелений гай шумить,
Осока в лузі шелестить,
І хтось співає у долині!

116.

Коли в широкому чистім полі
Господар власних десятин —
Один творець своєї долі —
За плугом ходить селянин;
Коли за лісом над ланами
Вітряк широкими крилами
Кружляє зраня, мов живий,
І в полі вітер степовий
Тихенько, ніжно подуває;
Коли як скло блищить ставок,
А із густих його осок
Табун чиряток вилітає!

.

117.

Таким був день той нещасливий,
Котрий в садку я зустрічав,
Душею втомлений, безсилий —
Всю ніч Катрусю дочекав.
Вона не вийшла на прощання:
То було батькове бажання,
Який все разом хтів порвати.

Коли б він міг на хвилю знать,
Що дійсно цим дочки своєї
Він ніжну душу шматував,
То може б іншого бажав,
Ніж те, що сам творив для неї.

118.

Але... Так, видно, вже судилось:
Рішалась доля двох людей
Не так, як нам того хотілось,
По змісту нашому речей!..
Коли я день цей пригадаю,
То сам дивуюсь і не знаю,
Як міг його я пережить.
Ще і тепер душа щемить
Лиш від самого пригадання...
Велика сила духа в нас:
Вона уміє довший час
Нести покірливо страждання.

.

119.

Не так, як завше в панськім домі,
Той розпочався день сумний:
Було тепер вже всім відомо
Про неминучий виїзд мій;
В той день у військо я збирався.
Весь двір відрання хвилювався, —
Купками сходився нарід.
Ще здосвіту біля підвід
Велись розмови, пересуди, —
Збирались люде з всіх кутків;
Мене побачить кожний хтїв,

^

Моє ім'я лунало всюди.

120.

Аж ось із дому пан виходить.
Розмова змовкла, стихло все;
До пана староста підходить,
Реєстр для підпису несе.
Невже підпише, не відмінить?!
Невже його ніщо не спинить
Од вчинку цього? А дочка?..
Невже свавільная рука
І не здрігнеться в цю годину?
Де ж Катерина? Що вона?
Чи вже прокинулася від сна?
Чому не вийде на хвилину?!

121.

Спізнилась Катря, не поспіла! —
Відбувся правий панський суд;
Рука всесильна закріпила
Вельможним підписом присуд!..
Прошай, голубко Катерино!
Прошай, кохана дівчино, —
Забудь навік мене в цей час!
Лихая доленька для нас
Мене з тобою розлучає!
Що принесуть майбутні дні?
В яким краю і стороні
Загину я, — хто розгадає?..

122.

Прощайте ви, оселі рідні,
Де я родився, де любив,
І де останні дні свободні

Щасливий, вільний я прожив!
Прощайте ви, лани широкі,
Поля, луги, стави глибокі,
Коханий любий мій садок!
Прощай, прозорий мій струмок!
Тебе півночною порою
Нераз я слухав в тишині,
І ти свіжив уста мені
Свою чистою водою.

123.

І ви прощайте, добрі люди!
Як чим образив вас — простіть!
Не словом зла, або осуди,
А словом добрим вспомяніть!
Де б я не був, я буду з вами, —
Моїми мріями та снами
В цей край я буду прилітатъ,
А в серці будуть оживатъ
Пори щасливої згадання,
І може вам коли-небудь
Осінні вітри донесуть
Душі розбитої зітхання!

124.

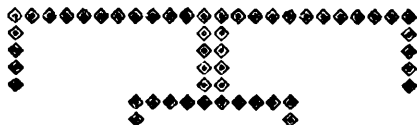
Тепер пора! Пора в дорогу!
Щаслива путь та добрий час!
— Прощайте милі! — „з Богом! з Богом!“
Не забувай же, любий, нас!
Ще раз народ захвилювався;
Де-хто зі мною цілувався,
Стискав мене в своїх руках.
Я бачив слъози на очах.

Дівчата плакали, зітхали;
Дивились в землю мужики...
А через хвилю... два візки
Із двору тихо відїзжали.

125.

В цей самий мент на ганок дому
Смутна і бліда, як стіна,
В убранні білому простому
Катруся вийшла після сна.
За ніч утомлена сльозами
Сумними своїми очами
Вона поглянула на нас,
І слово лиш одне: „Панас“! —
Ій стиха вирвалось в риданні.
Як сніп звалилася вона!..
Минула ж хвиля ще одна
І... зникло все, мов у тумані.

Частина VI.

* *

То не вітер гне тополю,
Вовком виє в лузі,
Роскидає лист по полю,
Плаче, стогне в тузі;
То не пінними валами
Річка в беріг бється,
Не осокір над водами
Шумить, з вітром гнеться;
То й не ворон чорний кричє
Десь в степу - долині, —
То душа козацька плаче...
Гине на чужині...

* *

126.

Чи знаєш ти, мій друже милий,
Як в Миколаївські роки
У війську царському служили

Панів вельможних кріпаки?
Не знала впину панська воля!
В її руках холопська доля
Була недолею рабів.
Нераз траплялось, що на псів
Пани людей своїх міняли,
А за провини, за опір —
Їх за Урал, в глухий Сибір
Служить в „салдати“ віддавали.

127.

І двадцять п'ять років цю службу
Ніс бідолаха — селянин;
Кидав батьків, дітей і дружбу —
На все життя ставав один.
Кого в „салдати“ віддавали,
То ніби мертвого ховали —
Прощалось з ним ціле село.
І, дійсно, рідко так було,
Щоб хто додому з них вертався,
Щоб де-небудь в крзю чужім
Він не прощався з світом цим
І знов з родиною стрічався...

128.

Отак і я: — в кутку Сибіру
Аж чвертку віку пережив,
„Царю, отечеству і вірі“
Правдиво й щиро прослужив.
Життя плило, літа минали
І на чолі у мене клали
Печать жорстокою своєю...
Згубив я молодість мою!

Лице поморщилось, змарніло;
Змарнів очей колишній цвіт,
І з бігом довгих, тяжких літ
Волосся чорне посивіло.

129.

Як часто я в безсонні ночі,
Коли все спало мирним сном,
Не міг склепить дораня очі, —
Сидів в задумі за столом.
В рядах живих переді мною
Вставали думою одною
Давно минулих літ часи;
Вставали в маревах краси
Видіння рідної країни,
Де я колись щасливий був,
Де я ласкаве слово чув, —
Де щастя залишив руїни.

130.

Журба гнітила мої груди,
Душа уражена була;
Чужі місця, чужії люде
І всюди снігу пелена!..
О ти, Вкраїно моя мила!
Яка в тобі велика сила!
Хто міг тебе коли забуть?!
Хто міг би в серці не відчуть
За тебе голосу страждання!
Хто б міг в далекій стороні,
Де б він не був, — і в день і в сні
Тебе згадати без зітхання?!

131.

Де ти, Катрусю моя мила?
 Кого тепер душа твоя
 Теплом та ласкою пригріла?
 Хто покохав тебе, як я?
 Кому тепер в спокої ночі
 Твої небесно - ясні очі
 Натхненням сяють в тишині?
 Кому співаєш ти пісні,
 Як їх колись мені співала
 В той незабутній щастя час,
 Коли обох щасливих нас
 Єдина пісня чарувала?

132.

Чи памятаєш ти, кохана,
 Той парк над річкою старий,
 Де ми у затінку каштана
 Стрічали місяць золотий?
 Де слово першее кохання,
 Як муку сліз, — душі ридання —
 Тобі, я перший раз сказав?
 Де я до ніг твоїх поклав
 Усе життя душі і тіла;
 Де перший раз в твоїх очах,
 Як літнім ранком на квітах,
 Сльоза кохання заблестіла?!

.

133.

Ці думи, спогади та мрії
 Я стільки років схороняв!

І з ними всі мої надії
На час майбутній сполучав.
Я вірив в те, що він настане;
Прийде пора — я вільним стану;
Про волю вийде маніфест
І зійме вічний рабства хрест
З плечей холопа - селянина.
Вже недалеко ця пора, —
До свого рідного двора
Вернеться вільною людина.

134.

Так думав я; а рік за роком
Минав в далекій чужині, —
В чужих місцях — в тайзі глибокій
Пройшли мої найкращі дні.
І боях, походах, вартуваннях,
І маневрах різних та навчаннях
Минала молодість моя!
І все ясніше бачив я,
Що я старіюсь і сивію;
Що все найліпше пережив, —
Життя на віки загубив,
Вернути долю не зумію.

135.

Як час настав, то дідом сивим
Вертався зі служби я в село —
До рідних місць — на рідні ниви,
Де милим все мені було.
Непевність душу хвилювала
Що знайду я? Що там зістало?
Кого тепер зустріну там

Із тих, кого я бачив сам,
Хто знав мене в часи минулі,
Коли я був ще молодий?
Невже для всіх я став чужий?
Невже там всі мене забули?!

136.

Я пізнаю вас, рідні ниви,
Тебе, мій краю дорогий!
Блакитне небо, хмари сиві,
Зірок блискучих світлий рій!
Я знаю вас, оселі рідні, —
В густих садках хатини бідні,
Стави прозорі і ліски!
Вас, бистрокрилi вітряки,
В просторах синіх над ланами!
Всіх пізнаю в цей світлий час!
Вітаю знову ніжно вас!
Я знову тут, я знову з вами!

137.

Але не даром час минає,
Життя в нескінченість стремить;
За чверть століття — хто не знає —
Воно що може наробить.
Тепер я був старий і сивий!
Колись - то край цей мій щасливий
Я молодим ще залишав!
А що тепер тут зустрівач?!
Життя проживши на чужині,
Для всього тут я був чужим:
Тут все давно було новим, —
Старим — були одні руїни.

138.

Ще в п'ятім році після того,
 Як я село це залишив,
 По волі Господа Святого
 До щенту панський дім згорів.
 Згоріло все: дідівська слава,
 Їх праця, розкіш — їх забава, —
 Сліди минулих поколінь
 Змінила все нікчемна тлінь, —
 Все в порошок враз перетворила.
 Де був колись шасливий рай,
 Де все лилося через край, —
 Тепер була одна могила!

139.

Гніздо шляхетське зруйнувалось;
 Пани покинули село,
 А все, що після них зісталося,
 До кріпаків їх перейшло.
 Десь закордоном, в теплім краю, —
 Докладно й сам того не знаю, —
 Вони ще жили кілька літ,
 А потім разом на той світ
 Пішли до лона Авраама;
 Про це до нашого села
 Якась „бумага" надійшла, —
 В ній була „вольная" від пана.

140.

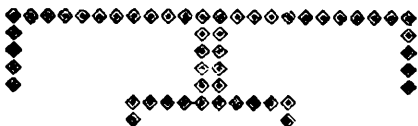
Що ж з Катрею моєю сталося?
 Коли прийшов я до села,
 То все мені чогось здавалось,
 Що й досі тут вона жила;

Але це лиш вражіння було,
А в дійсности тому минуло
Років вже більше двадцяти,
Коли від світу суєти
У монастир святий Варвари
Своє життя — свою красу —
Невинність, серця простоту
Вона принесла Богу в дари.

141.

Вона дотримала те слово,
Яке мені колись дала,
І всі бажання серця свого
В чернечу рясу одягла.
Свята вона! Вона не хтіла
Свою красу душі і тіла
Нікому іншому віддати,
І тільки Божа благодать
Могла заповнити пустиню,
Якою став їй світ цілий,
Навік розбивши серце їй, —
Розбивши мрій її святиню.

Частина VII.

142.

На березі Дніпра старого,
На скелях гір, в садах густих
Ще і тепер, до часу цього,
Є монастир жінок святих.
Внизу Дніпро в могутній силі
Свої холодні пінні хвилі
Несе в розлогих берегах,
А над водою, на горах,
Зеленим гаєм розгорнулась
Дерев шумлива пелена
І, як природня стіна,
Довкола храмів обвинулась.

143.

Вони ж у барвах поховались —
Будинки білі тих святинь,
Де від людей відмежувались
Покорі душі „інокинь“...

Куди не гляне бистре око, —
Навколо скрізь лягли широкі
Простори сині степові...
Блищать піски берегові,
Сріблом блищить Дніпро в тумані,
Прозорі сяють небеса...
Тут світу Божого краса
Явилась в пишному убранні.

144.

Люблю тебе, Дніпро широкий —
Дідів товаришу старий!
В тобі живе їх дух високий,
Їх голос чути січковий!
Люблю твої холодні води,
Коли у бурю та негоду
Ти береги сердито рвеш;
Коли, мов лютий звір, ревеш,
На беріг кидаєш валами; —
В красі могутніх хвиль твоїх
Я пізнаю батьків моїх,
Що по тобі плвли човнами.

145.

Люблю тебе в часи спокою,
Коли в промінні золотім
Заходить сонце за горою
І вечір спить в гаю густім,
Коли і ти, мій Дніпре милий,
Мов затаївши свої сили,
Спокійно спиш між берегів;
Коли жива стіна лісів,
Що нахилилась над тобою,

В затоках щирого срібла,
Як в люстрах з дорогого скла,
В тобі пишається собою!

146.

Люблю тебе і в ту хвилину,
Коли на землю кіч спаде,
Коли в північну годину
Козацьке сонечко зійде;
Коли в тобі його проміння,
Мов самоцвітнее каміння,
Горить в прозорих хвилях вод...
Тоді я згадую народ,
Що сотні літ переді мною
Біля оцих же берегів
Нераз від лютих ворогів
Вставав захисною стіною...

147.

І вірю я, що час настане,
Прийде щаслива пора:
Народ наш знову вільний стане
На берегах оцих Дніпра.
І знову тут, — на цих просторах,
На цих полях, долинах, горах
Побідна пісня задзвенить;
Вона до щастя відновить
У нас святі дідів змагання.
То пісня волі тих країн,
З яких і я, недолі син,
Тобі, Дніпро, несу вітання!
.

148.

Сюди побачить Катерину
Я цілий тиждень мандрував,
І з нею зустрічи хвилину
Для себе щастям я вважав.
Ще раз побачить образ милий!
Вернуть на хвилю з дна могили
Життя загублене я хтів!
Невже мене б хто осудив
За те, що в спогадах єдино
Я щастя марева шукав
І в тім собі це уявляв,
Що хтів зустрінуть Катерину!

149.

Чи ж так багато я бажаю:
Сказати їй, що по цей час
Глибоко в серці я ховаю
Те, що колись зєднало нас!
Що я так само вірне слово
На протязі життя цілого
Ніде, ніколи не забув;
Що скрізь і завше в собі чув
Ті ширі серця поривання,
Які колись в щасливі дні
Вона порушила в мені
Своїми чарами кохання.

.

150.

Була субота. Вечеріло.
Ховалось сонце за Дніпро
І небо в золоті горіло,

Блистіли води, мов срібло.
На монастирській святині
Лягли густі вечірні тіні, --
Спускалась ночі тишина...
А із дзвіниці, із вікна
В могутніх хвилях розливався
Вечірній благовісний дзвін
І деь луною довго він
В просторах сумно відзивався.

,

151.

Люблю я тишу Божих храмів
В глуші забутого села,
Без золота і тиміямів,
Прикрас із дорогого скла!
Люблю їх простоту святу,
Бо в ній душею равше чую
Живу присутність Божества!
Деь в глибині мого єства
Тоді Його я почуваю...
Я вірю Господу Христу
І цього світу суєту
В словах молитви забуваю.

152.

Коли почнуть вечірню править,
То перед образом святим
Люблю я свічку поставить
Та статъ в куточку перед ним.
Горить вона та ясно сяє;
По ній краплинами збігає
Воскова теплая сльоза,

--

А в позолоті образа
В її промінні оживають,
І лики поглядом живим,
Здається, настроям моїм
Тоді без слів\ відповідають!

153.

Встають тоді перед очами
Дитинства милого роки,
Коли дитячими руками
Я ставив Господу свічки!
Встають давно забуті мрії,
Минулих літ моїх надії,
З якими я в життя звійшов,
З котрими місця не знайшов
В безкрайому людському морі...
Горить теплом душа моя, —
І мов стаю щасливим я,
Знахожу мудрість в самім горі...

.

154.

В монастирі, в убогім храмі
Свята всеношна почалась;
Напіврозвіяна свічками
Скрізь мла вечірня розлилась.
На лівім боці, при амвоні
Стоять в молитвах нерухомі
Покорі постаті черниць.
Не видно їх суворих лиць,
Які під чорними хустками
Схилились долі в темноті;
У всіх однаково прості

Широкі ряси з комірами.

155.

Стоять вони, чужі для світу,
Чужі для всіх його ідей;
Вони зріклись його навіки,
Зріклись життя його людей.
Отут за межами земного
Для них весь зміст життя цілого—
В натхненнях вільної душі;
І може бути у тиші,
Їх серце тайни осягає —
Ту тайну нашого буття,
Яку на протязі життя
Людське знання не розгадає!

156.

Минали хвилі. У притворі
Один стояв і думав я:—
Котра із них в „житейськім морі“
Є „пристань тихая“ моя?
Котра із них є Катерина?
Яка із чорних цих хустина
Закрила погляд тих очей,
Що так колись в тиші ночей
Мені щасливо усміхались?
Яке тепер ім'я її?
Кому сказать думки свої,
Що в моїм серці заховались?!

157.

Канон всеношний проспівали,
Читать почали „перший час“;
Свічки тихенько догорали,

Надворі день зовсім погас.
В монастирі тому водилось —
З старовини, мабуть, лишилось, —
Що після служби кожний раз
Із монастирських срібних ваз
Присутнім людям роздавали
Святого хліба часточки;
З своєї власної руки
Ігуменя всіх обділяла.

158.

І ось ігуменя підходить.
Мені підносить хліб святий.
Вона лице своє підводить,
І я дивлюся в очі їй;
Дивлюсь лише одну хвилину
І... Боже! Боже! — Катерину
Я пізнаю в їх глибині...
Ті самі очі... Ті ж... ясні,
Живі стоять переді мною!..
— Чого ж мовчиш ти, мов знімів?
Чому не скажеш їй тих слів,
Що ти приніс сюди з собою?

159.

Відкрийся їй, промов до неї, —
Назви знайоме їй ім'я,
Яке на дні душі своєї
Ти хоронив до цього дня!
Скажи, що ти в снігах Сибіру
До цього дня не стратив віру
В цю нову зустріч, в новий час;
Що ти той самий же Панас,

Якого так всна кохала,
Що навіть молодість свою
За долю згублену твою
Отут в черницях змарнувала!

160.

Але уста мої зніміли;
Душа схвильована моя
В собі не мала тої сили,
Щоб вимовить її ім'я.
Коли я власними очами
Її лице перед свічками
Побачив дійсним і живим,
То стільки світла було в нім
І стільки святости живої,
Що я порушити не смів
Життьовим змістом моїх слів
Душі величньої, святої.

161.

І одійшла вона від мене;
Хлібець в руках моїх лишивсь; —
Була хвилинка ця священна;
Я став навколішки й моливсь.
Не знав ніхто, не знали люди,
Як із очей моїх на груди
Спадала тихая сльоза,
І тільки Божі образа
Ті сльози старця добачали...
Свічки у саявах золотих
На добрі лики їх святих
Рожеве світло розливали.

.

162.

На другий день, коли вставало
 В тумані сонце над Дніпром,
 І ніч за гори відлітала,
 Прощався я з монастиром.
 Чужий для всіх, чужий для світа,
 Шукати притулку, привіта
 Я знову йшов в тій милий край,
 Де мрій моїх розбитий рай
 Могила вічна покрила.
 • Блестів у хмарах монастир...
 Згадав я молодість... Сибір...
 Душа утомлена боліла.

163.

Вернувся я в село — „додому“.
 Оцю хатину збудував,
 На тій землі, на місці тому,
 Де панський дім колись стояв.
 Вона зі мною постарілась,
 На бік від старости схилилась,
 Але її кохаю я: —
 Це „пристань тихая“ моя,
 В якій тепер я доживаю
 Свої останні довгі дні.
 Сто літ минуло вже мені,
 А я ще й досі не вмираю!

164.

Нераз, як сон перед очами,
 Життя минуле повстає,
 І сумно робиться часами
 За щастя згублене своє!

Ти бачиш сам, мій друже милий,
Яку ціну за мент щасливий
Мені прийшлося заплатити...
Що треба було пережити
За ту коротку хвилину,
Коли я так щасливий був,
Коли до серця пригорнув
Дочку магната — Катерину.

165.

Тепер, в цей день такий щасливий,
Коли земля в красі цвіте,
Я, — сивий дід, старий, безсилий, —
Тут пригадав собі все це.
Згадав, і сумно мені стало...
Не через те, що я так мало
В житті своїм щасливим був,
Ні, — я в душі своїй відчув,
Що без користи жив на світі,
Прожив життя, а що зробив?
Що по собі вам залишив?
Чим можуть люде похвалити?!

166.

Весь вік — безрідний, одинокий...
Тепер виразно бачу я,
Що має зміст в собі глибокий
Людини кожної життя.
Той зміст є праця над собою —
Завдання справжнього розвою,
І служба ближнім та слабим,
І то не словом лиш самим,
А ділом рук своїх умілих, —

Будить чуття в серцях людських,
Буť добрим прикладом для них
І допомогою безси́лих.

167.

В цім зміст і ціль життя людини,
Для повноти цього життя
В природі є ще ціль єдина, —
Завдання вічного буття.
Ця ціль в потомстві, в поколіннях,
Продовження життя в творіннях,
В котрих би кров твоя текла.
Природа мудрою була,
Коли дала всьому живому
Змагання жити, а не вмирати, —
Дала можливість існувати
Частиною в потомстві своєму.

168.

Не досягнув я тої цілі!
Один прожив своє життя,
Один стою біля могили,
На межах нового буття.
В могилу ляжу — світ забуде, —
Ніхто і згадувати не буде
Про те, що жив колись Панас!
Минуть роки, — в короткий час
Саму могилу вітер звіє,
На землю звалить хрест гнилий,
І поросте над ним повій, —
Трава густа його покриє...

169.

Росте тополя — в небо вється,
Тонка, висока та гнучка;
Шумить сердешна, з вітром гнеться,
Як гнулась доля кріпака.
Повіє вітер — гне тополю,
Розносить лист її по полю;
Ламає буря в день лихий,
А прийде час і хтось чужий
Гнучку тополеньку зрубає,
Поріже бідну на шматки
І всі шумливі віточки
В огонь до печі повкидає!

.

170.

* * *

Живи ж і вчись! Будь духом сильний,
Ніколи віри не втрачай;
Май серце чисте, розум пильний —
Життя завдання досягай!
Повір мені, багато в ньому
Цікавих розуму твому
Завдань і гарних і святих;
Для душ відвертих та простих
Премудрість Божа розгорнула
Велику „книгу битія“,
Щоб віра щирая твоя
В ній вищу правду осягнула.

На чужині.
Р. Б. 1923.

